

Wstęp

Dyskusja nad bezwzględnością państwa

Kara dożywotniego pozbawienia wolności jest karą wyjątkową co do jej wymiaru i surowości warunków jej wykonywania.

Nakłada na system więzienny bezterminowy obowiązek oddziaływania – nie tylko zaspokajania podstawowych ludzkich potrzeb, lecz także oferowania sensownej i konkretnej oferty resocjalizacji. W świetle współczesnej wiedzy, standardów i orzecznictwa sądów ma być systemem okazji do rehabilitacji i poprawy, a tym samym stwarzania szans do odpowiedzialnego życia w społeczeństwie zarówno więziennym (przecież chodzi o przynajmniej ćwierć wieku życia skazanego), jak i wolnościowym.

Analiza współczesnego podejścia władz polskich, tudzież innych państw, dowodzi, że „szansa” w przypadku tej najsurowszej kary – będącej jednak alternatywą dla kary śmierci – jest wartością wciąż abstrakcyjną. Choć za wcześnie na kategoryczną ocenę faktów przyszłości¹, orzecznictwo i wykonywanie tej kary potwierdzają jej eliminacyjny charakter – eliminację z życia poza więziennymi murami, w wolnościowym społeczeństwie².

¹ Według danych z 20.12.2019 r. pięciu polskich skazanych na kdpw nabyło prawo do ubiegania się o warunkowe zwolnienie – obliczyła J. Klimczak na podstawie danych z Biura Informacji i Statystyki CZSW „Skazani wyrokiem prawomocnym na karę dożywotniego pozbawienia wolności przebywający w jednostkach penitencjarnych w dniu: 20-12-2019, uwzględniono wyroki aktualnie wykonywane i do wykonania podczas obecnego pobytu”.

² Kara dożywotniego pozbawienia wolności – wobec złych i niepoprawnych – spełnia funkcje alternatywne dla kary śmierci, czyli eliminacyjne, sprawiedliwościowe, izolacyjne oraz odpłaty – takie są nie tylko społeczne oczekiwania, lecz także wymogi nowoczesnej polityki kryminalnej. P. Stępnia, *„Habit diabła” czyli o funkcjach i celach najdłuższych kar pozbawienia wolności polemicznie*, w: W. Zalewski (red.), *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, Gdańsk 2015, s. 24. Taką funkcję spełniała od początku, od daty uchwalenia Kodeksu karnego z 1997 r.: „Kdpw i 25 lat

Jak trafnie zauważa J. Lachowski, spór o warunkowe zwolnienie skazanych na kdpw ma długą historię i dostarcza dowodów, że z kary bezterminowej jej przeciwnicy chcą uczynić karę terminową³. Zwolennicy jej bezwzględniego charakteru podpisują się natomiast pod stwierdzeniem, że „ze swej istoty jest ona zaprzeczeniem oddziaływania poprawczego, bo ma charakter środka zabezpieczającego”⁴.

Nie jest to jednak europejski cel wykonania kary pozbawienia wolności, choćby kary absolutnie nieokreślonej. Rada Europy określa wspólny mianownik idei, polityki i tendencji większości państw stron Europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności⁵, o ile nie wszystkich. Faktem jest więc, że Europa stawia na poprawczy cel wykonania kary – rehabilitację przestępcy i związaną z tym realną perspektywę jego powrotu do społeczeństwa.

W dniu 13.06.2019 r. Sejm uchwalił ustawę o zmianie ustawy Kodeks karny i niektórych innych ustaw⁶, dodając w art. 77 § 3 i 4 k.k. w brzmieniu:

§ 3. Wymierzając karę dożywotniego pozbawienia wolności sprawcy za czyn popełniony przez niego po prawomocnym skazaniu za inne przestępstwo na karę dożywotniego pozbawienia wolności albo karę pozbawienia wolności na czas nie krótszy niż 20 lat, sąd może orzec zakaz warunkowego zwolnienia.

pozbawienia wolności spełniają funkcję zabezpieczającą porządek prawny poprzez eliminację szczególnie groźnego przestępcy ze społeczeństwa” – Uzasadnienie rządowego projektu Kodeksu karnego, Warszawa 1996, s. 142. Zob. też G. Szczygieł, *Kary długoterminowe a cele wykonywania kary pozbawienia wolności*, w: T. Gardocka (red.), *Kary długoterminowe: polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienia*, Warszawa 2006, s. 229, który stwierdza, że w przypadku kdpw „preferencja celu readaptacyjnego ustępuje funkcji zabezpieczenia społeczeństwa”.

³ J. Lachowski, *Warunkowe zwolnienie z kary dożywotniego pozbawienia wolności – wybrane zagadnienia*, w: W. Zalewski (red.), *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, Gdańsk 2015, s. 197.

⁴ J. Wąsik, *Kara dożywotniego pozbawienia wolności w Polsce*, Warszawa 1963, s. 77, cyt. za J. Korecki, *Kara 25 lat pozbawienia wolności w Polsce*, Warszawa 1988, s. 9.

⁵ Dokument sporządzony w Rzymie 4.11.1950 r., zmieniony Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniony Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.).

⁶ Projekt rządowy przedłożony Sejmowi przez Radę Ministrów w dniu 14.05.2019 r., Druk nr 3451, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/druk.xsp?nr=3451> (dostęp: 15.03.2020 r.).

§ 4. Wymierzając karę dożywotniego pozbawienia wolności sąd może orzec zakaz warunkowego zwolnienia sprawcy, jeżeli charakter i okoliczności czynu oraz właściwości osobiste sprawcy wskazują, iż jego pozostawanie na wolności spowoduje trwałe niebezpieczeństwo dla życia, zdrowia, wolności lub wolności seksualnej innych osób.

Ustawodawca dał zatem sądowi prawo podjęcia decyzji o braku możliwości ubiegania się przez skazanego na dożywocie o warunkowe przedterminowe zwolnienie. Stoi to w oczywistej sprzeczności ze standardami międzynarodowymi i utrwaloną linią orzeczniczą ETPC, pozbawiając skazanego prawa do nadziei. Skazany na dożywotnie więzienie powinien z góry wiedzieć, po jakim czasie będzie mógł zabiegać o weryfikację przez sąd potrzeby, a raczej konieczności dalszego odbywania kary dożywotniego pozbawienia wolności. Możliwy jest przecież scenariusz, że się poprawi, wyhamuje lub zrehabilituje w oczach ludzi. Prościej mówiąc – przestanie zagrażać takim wartościom jak zdrowie, życie i porządek prawny. Brak choćby możliwości weryfikacji przez sąd tego scenariusza prowadzi do naruszenia art. 3 Konwencji. Trybunał w Strasburgu podkreślił to w następujących wyrokach:

- *Vinter i inni v. Wielka Brytania*, wyrok z 9.07.2013 r., skargi nr 66069/09, 130/10, 3896/10;
- *Öcalan v. Turcja* (nr 2), wyrok z 18.03.2014 r., skargi nr 24069/03, 197/04, 6201/06, 10464/07;
- *László Magyar v. Węgry*, wyrok z 20.05.2014 r., skarga nr 73593/10;
- *Harakchiev i Tolumov v. Bułgaria*, wyrok z 8.07.2014 r., skargi nr 15018/11, 61199/12;
- *Trabelsi v. Belgia*, wyrok z 4.09.2014 r., skarga nr 140/10;
- *Manolov v. Bułgaria*, wyrok z 4.11.2014 r., skarga nr 23810/05;
- *Bodein v. Francja*, wyrok z 13.11.2014 r., skarga nr 40014/10;
- *Kaytan v. Turcja*, wyrok z 15.09.2015 r., skarga nr 27422;
- *Murray v. Holandia*, wyrok z 26.04.2016 r., skarga nr 10511/10;
- *T.P. i A.T. v. Węgry*, wyrok z 4.10.2016 r., skarga nr 37871/14;
- *Matiošaitis i inni v. Litwa*, wyrok z 23.05.2017 r., skargi nr 22662/13, 51059/13, 58823/13, 59692/13, 59700/13, 60115/13, 69425/13, 72824/13;

- *Petukhov v. Ukraina* (nr 2), wyrok z 12.03.2019 r., skarga nr 41216/13;
- *Marcello Viola v. Włochy* (nr 2), wyrok z 13.06.2019 r., skarga nr 77633/16.

Kara dożywotniego pozbawienia wolności bez prawa do warunkowego zwolnienia jest karą okrutną dla samej natury człowieka, w którą wpisany jest potencjał zmiany i nadzieja na to, że „będzie lepiej” – że sprawca uwolni się od ciężaru kary, choć nie od ciężaru winy. Bezwzględne dożywotnie więzienie, izolując sprawcę do końca życia, pozbawia go nadziei na to, że kiedykolwiek będzie mógł odkupić swoją winę i tak się poprawić, aby wyjść na wolność. Jedynym celem tak ukształtowanej kary jest izolacja sprawcy od społeczeństwa na resztę życia i w tym sensie przestaje ona być karą, a staje się wyłącznie środkiem obrony społecznej⁷.

Ponadto w ustawie z 13.06.2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny i niektórych innych ustaw znowelizowano art. 78 § 3 k.k. w ten sposób, że okres, po upływie którego można warunkowo zwolnić skazanego na karę dożywotniego pozbawienia wolności, wydłużono z 25 do 35 lat. Nowelizacja zaostrza sankcję karną oraz wydłuża okres, po którym skazany może ubiegać się o warunkowe przedterminowe zwolnienie, okres próby zaś – w przypadku jego udzielenia – będzie trwał do końca dni skazanego (art. 80 § 3 k.k.).

Z kolei w art. 20 ustawy z 13.06.2019 r. ustawodawca przewidział artykuł przejściowy, zgodnie z którym w sprawach zakończonych prawomocnym wyrokiem, w których kara nie została wykonana, do osób warunkowo zwolnionych, jak również do osób odbywających kary pozbawienia wolności stosuje się przepisy o warunkowym zwolnieniu w brzmieniu nadanym ustawą nowelizującą. Taka regulacja budzi wątpliwości co do zgodności z art. 2 Konstytucji RP, a więc zasadą pewności prawa i bezpieczeństwa prawnego oraz ochrony zaufania do państwa i prawa oraz zasady podziału

⁷ *Ekspertyza dotycząca zmian w Kodeksie karnym* (Druk nr 3451 oraz tekst przekazany do Senatu po uchwaleniu przez Sejm dnia 16.05.2019 r.), opracowana przez prof. SWPS dr hab. Teresę Gardocką, sporządzona na wniosek Barbary Dolniak, Wicemarszałek Sejmu RP, s. 4, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/opinieBAS.xsp?nr=3451> (dostęp: 13.11.2019 r.).

władz, wyrażonej w art. 10 ust. 1 w związku z art. 175 ust. 1 w związku z art. 173 Konstytucji RP⁸.

Nowelizacja poszerzyła także zakres przestępstw, za których popełnienie sąd może orzec karę dożywotniego pozbawienia wolności, dodając zagrożenie tą karą w art. 197 k.k., tj. zgwałcenie – jeżeli zachodzi typ kwalifikowany przez następstwo w postaci śmierci człowieka. Dotychczas zagrożenie karą dożywotniego pozbawienia wolności przewidziane było w art. 117, 118, 118a, 120, 123, 127, 134 i 148 k.k.

Prezydent RP skierował omawianą ustawę do Trybunału Konstytucyjnego⁹. Do końca 2019 r. Trybunał nie wypowiedział się w przedmiocie jej zgodności z Konstytucją. Prezydent RP nie zakwestionował nowych regulacji dotyczących skazanych na dożywocie, ale podniósł, że zastrzeżenia budzi tryb postępowania z zaskarżoną ustawą co do standardów procesu legislacyjnego.

W przypadku gdyby zaskarżenie do Trybunału nie zakończyło się uznaniem ustawy za niezgodną z Konstytucją RP, poszczególne jej regulacje mogą zostać zaskarżone jako niezgodne z Europejską Konwencją Praw Człowieka, do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, który bezwzględnie dożywocie uznaje za naruszenie art. 3 EKPC. Trudno mówić o jakiegokolwiek pracy resocjalizacyjnej z kimś, kto nie ma szansy ubiegać się o warunkowe zwolnienie po przynajmniej ćwierci wieku „za kratami” i ma pełną świadomość, że w zakładzie karnym spędzi resztę swojego życia.

Negatywnie na temat projektu nowelizacji Kodeksu karnego wypowiedziało się wiele środowisk (do Rzecznika Praw Obywatelskich wpłynęły 22 opinie)¹⁰, w tym czołowe krajowe i międzynarodowe organy i organizacje ochrony praw człowieka, akademicy i eksperci od legislacji, m.in. sam Rzecznik Praw Obywatelskich oraz Zespół Prawa Karnego Biura Rzecznika

⁸ Nowelizacja „przenosi wymiar sprawiedliwości z sędziów na ustawodawcę, który w ten sposób nie tylko kształtuje politykę karną, ale konkretne rozstrzygnięcia w konkretnych sprawach” – *Ekspertyza dotycząca zmian w Kodeksie karnym...*, s. 16.

⁹ Wniosek Prezydenta RP do TK z 28.06.2019 r., <https://www.prezydent.pl/prawo/ustawy/odeslane-do-tk/art,8,komunikat-w-zwiazku-ze-skierowaniem-przez-prezydenta-rp-wniosku-do-trybunalu-konstytucyjnego.html> (dostęp: 13.11.2019 r.).

¹⁰ Wszystkie opinie ekspertów, które zgromadził w sprawie nowelizacji RPO, można znaleźć na stronie: <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/zmiany-w-prawie-karnym-2019-opinie-ekspertow-i-RPO>.

Praw Obywatelskich, Helsińska Fundacja Praw Człowieka, Rada Legislacyjna przy Prezesie Rady Ministrów oraz Biuro Legislacyjne Kancelarii Senatu, Krakowski Instytut Prawa Karnego oraz Komisarz Rady Europy do spraw Praw Człowieka Dunja Mijatović.

Wyrażony w ten sposób społeczny sprzeciw¹¹ oraz rozstrzygnięcia ETPC, z których wyraźnie wybrzmiewa prawo do nadziei, są dowodem, że najsurowsza kara pozbawienia wolności wciąż budzi kontrowersje i weryfikuje praworządność państwa oraz jego polityki wobec sprawców najpoważniejszych przestępstw.

Stawia pytania o realny – a nie deklarowany – cel wykonywania kary pozbawienia wolności i skuteczność działania Służby Więziennej w jego osiągnięciu. Przypomina o niechlubnej pokusie totalnej i miażdżącej władzy państwa nad sprawcą zbrodni. W centrum stawia nie tyle ideały, ile racjonalność, zdrowy rozsądek i ustalenia nauki, która dowodzi, że człowiek ma potencjał zmiany, a jego czyny nie są wystarczającym dowodem na to, kim staje się do końca życia.

Mimo że zbrodnie, jakich dopuścili się skazani na kdpw, muszą się wiązać z najwyższym wymiarem kary – także z uwagi na czas, jakiego potrzebują oni, by podejmować próby rehabilitacji i poprawy, mimo destrukcji i krzywd, których byli autorami, mimo cienia ofiar i ich rodzin, którym prawo karne niewiele daje i „nakazuje milczeć” na etapie wykonania kary, „kwalifikowane”, czyli bezwzględne, dożywotnie więzienie jest ekscysem władzy legislacyjnej nie tylko wobec samych skazanych, lecz także wobec sądów i władzy wykonawczej, tj. Służby Więziennej. Zaprzecza bowiem utrwalonym zasadom ich pracy: niezawisłości, indywidualizacji, resocjalizacji.

Strasburg jest racjonalny – nie neguje istnienia tej najsurowszej kary i stwierdza, że nie staje się ona karą niepodlegającą skróceniu jedynie dlatego, że w praktyce może zostać odbyta w pełni. Zakłada więc, że część

¹¹ J. Warylewski, *Długoterminowe kary pozbawienia wolności – przyczynek do analizy statystycznej, jurystycznej i kryminologicznej*, w: W. Zalewski (red.), *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, Gdańsk 2015, s. 189. Autor zauważa, że podczas V Kongresu Penitencjarnego w Popowie w dniach 23–25.05.2011 r. specjaliści od prawa penitencjarnego i więziennicy postulowali wykreślenie art. 77 § 2 k.k. (pozwalającego sądowi podwyższyć próg ubiegania się o warunkowe zwolnienie) oraz obniżenie progów formalnych.

skazanych umrze w więzieniu. Jedyne, czego się domaga – ze względu na potencjał dobra w człowieku i poszanowanie tego faktu przez państwo – to zapisanej w prawie perspektywy zwolnienia i możliwość kontroli kary, oceny zmian w życiu skazanego oraz jego postępu resocjalizacyjnego. To ostatnie jest istotą i obowiązkiem systemu więziennego.

W sprawie *Murray v. Holandia* Trybunał stwierdził, że gdy rząd stara się wskazać na społeczne ryzyko ze strony sprawców, aby w ten sposób usprawiedliwić utrzymywanie pozbawienia wolności, musi uwzględnić potrzebę wspierania ich resocjalizacji. Jednym z jej celów jest zapobieganie powrotowi do przestępstwa i w rezultacie zapewnienie społeczeństwu ochrony.

Racjonalny okazał się Senat, który – w trybie poprawek do krytykowanego projektu – nie wykluczył więźniów dożywotnich z obiegu wolności jako takiej. Przewidział możliwość udzielenia im przepustki za zgodą sędziego oraz przerwy w karze, choć z obowiązkową elektroniczną kontrolą miejsca pobytu, a w końcu warunkowego zwolnienia – wprowadzając fakultatywność orzekania o bezwzględnej kdpw¹².

Wobec opisanych wyżej standardów państwa praworządnego i faktów naukowych ustawodawca pozostał obojętny. Jego zdaniem surowość prawa wynika z ochronnej funkcji prawa karnego, której w obecnym stanie przepisów nie jest ono w stanie pełnić. Twierdził, że dotychczasowa kara dożywotniego więzienia prowadzi do zbyt łagodnego traktowania sprawców zabójstw.

W uzasadnieniu nowelizacji czytamy, że „zasadniczym założeniem, które legło u podstaw prac nad projektem zmian Kodeksu karnego była potrzeba wzmocnienia ochrony prawno-karnej w zakresie czynów godzących w tak fundamentalne dobra prawne jak życie i zdrowie człowieka, wolność seksualna czy własność. Jest rzeczą oczywistą, że prawo karne ma, za pomocą swoich instrumentów, służyć zaspokojeniu społecznego poczucia bezpieczeństwa i sprawiedliwości. Dla realizacji tych celów niezbędne jest

¹² „Fakultatywna podstawa orzekania zakazu warunkowego zwolnienia [...] służyć będzie racjonalnemu stosowaniu tej instytucji poprzez pozostawienie decyzji w rękach sądu orzekającego w sprawie” – uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z 24.05.2019 r. w sprawie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, uzasadnienie do poprawki nr 9.

odpowiednie ukształtowanie rodzaju i wysokości sankcji karnej grożącej za dany typ przestępstwa, uwzględniające potrzebę **surowej represji** wobec sprawców tych czynów, które budzą silną społeczną potrzebę **odpłaty i napiętnowania**¹³. W dalszym wywodzie ustawodawca przyznaje się do „rozszerzenia możliwości zwiększenia represji karnej” oraz „zwiększenia stopnia punitaryzacji”¹⁴ – nie tłumaczy jednak, jak ta hiperrepresja ma wpłynąć na zapobieganie najważniejszej przestępczości i nas chronić. Badania naukowe dowodzą spadku przestępczości przeciwko życiu i zdrowiu.

Odnosnie do zakazu warunkowego zwolnienia (tj. redukowalności kary) ustawodawca stwierdził, że powinien on „[...] znaleźć zastosowanie wobec najbardziej niebezpiecznych sprawców, w przypadku których zarówno względy sprawiedliwościowe, jak i prewencyjne przemawiają za niedokonywaniem na etapie wykonania kary jakichkolwiek modyfikacji jej wymiaru. [...] aktualnie obowiązujący okres 25-letni jest zbyt krótki w relacji do zakładanego eliminacyjnego charakteru tej kary, w istocie mogąc sprowadzać jej wykonanie do okresu najdłuższej kary orzekanej terminowo. Z tego względu, że niezbędne jest – dla zachowania wyjątkowego charakteru oddziaływania tej sankcji karnej – wydłużenie okresu odbycia kary niezbędnego do ubiegania się o warunkowe zwolnienie do 35 lat”¹⁵. Nie

¹³ W uzasadnieniu do rządowego projektu k.k. z 1996 r. ustawodawca był bardziej powściągliwy (zob. przypis 2). „Tymczasem wolą ustawodawcy – a mówimy o woli wyrażanej w kolejnych kodeksach poczynawszy od 1932 r. – jest, aby więźniowie długoterminowi, w tym skazani na kary skrajnie długie, mieli takie same szanse, jakie mają pozostali więźniowie, pod warunkiem, że dokona się u nich oczekiwana zmiana zachowania i postaw. Wynika to z konstytucyjnej zasady równości. Polski Kodeks karny z 1932 r. wyróżniał więźniów dożywotnich (obecny także skazanych na karę 25 lat pozbawienia wolności) i przewidywał możliwość wcześniejszego zwolnienia więźniów dożywotnich po 15 latach. W kodeksie z 1952 r. okres ten ustawodawca skrócił do 10 lat, zaś w kodeksie z 1969 r. przywrócił on pierwotny okres lat 15”. M. Niełacna, *Warunkowe przedterminowe zwolnienie skazanych na kary skrajnie długie. Prawo do „drugiej szansy”*, w: W. Zalewski (red.), *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, Gdańsk 2015, s. 219.

¹⁴ Rządowy projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (14.05.2019 r.), Druk nr 3451, pkt 1 i 3 uzasadnienia, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm8.nsf/druk.xsp?nr=3451> (dostęp: 7.02.2020 r.).

¹⁵ Pkt 14 i 15 uzasadnienia.

uwzględnił on ani danych empirycznych¹⁶, ani uchwały Sądu Najwyższego z 26.04.2017 r. (sygn. I KZP 2/17).

Podsumowując, w uzasadnieniu projektodawca ujawnił swoje emocje oraz intencję, że surowsze prawo, tj. kdpw, ma wykluczyć pewną kategorię sprawców – jego zdaniem trwale niebezpiecznych – z życia społecznego. Tymczasem ochrona społeczeństwa poprzez absolutną izolację i śmierć na warunkach państwa wynika z błędów lub niewystarczalności policji oraz służby więziennej.

Jakie były argumenty rządów innych państw, które przegrały kluczowe sprawy przed ETPC? W sprawie *Vinter v. Wielka Brytania* rząd brytyjski argumentował, że nie ma powodów, które przemawiają za decyzją o włączeniu do obecnego ustawodawstwa dotyczącego kar dożywotniego więzienia ich oceny po 25 latach, że prawo daje wystarczającą jasność co do utrzymywania i usprawiedliwienia pozbawienia wolności wobec dożywotnich ze względów penologicznych. Trybunał stwierdził, że nie było jasności, czy – przy rozpatrywaniu wniosku o zwolnienie – minister zastosowałby restrykcyjną politykę wskazaną w rozporządzeniu, czy też gotów byłby wyjść poza jego regulacje.

Kandydaci do bezwzględnego dożywotniego więzienia i śmierci za krami istnieją. Nie neguje tego ani ETPC, ani polskie sądy, ani więziennicy, którzy na co dzień próbują z nimi pracować. Nie ma w tym hipokryzji, lecz uzasadniona pewność, w którą nie ingeruje dotychczasowe prawo.

Wykonanie tej kary budzi jednak uzasadnione wątpliwości – co do jej przebiegu i skuteczności wobec tych podatnych.

Aspekty wykonywania kdpw ujawniają omawiane w publikacji rekomendacje pisane rękami ekspertów, tj. praktyków, więzienników, psychologów, sędziów, a także empiryczne i praktyczne doświadczenia rodzimych naukowców oraz Służby Więziennej. Należą do nich:

¹⁶ Np. J. Korecki, *Postanowienia sądów penitencjarnych w sprawach o warunkowe zwolnienie sprawców zabójstw odbywających karę 25 lat pozbawienia wolności*, w: T. Gardocka (red.), *Kary długoterminowe: polityka karna, wykonywanie, warunkowe zwolnienia*, Warszawa 2006, s. 346. Wyniki badań, które przeprowadził autor, wskazują, że zwalnianie warunkowo skazani za zabójstwo rzadziej popełniają przestępstwa w porównaniu ze sprawcami innych przestępstw (powrotność do przestępstwa kształtuje się w granicach 7–12%).

- 1) uboczne skutki długoterminowej izolacji – niepewności co do osobistej, a jednak prawnej sytuacji i perspektyw; należą do nich: prizonizacja i psychologiczne następstwa wieloletniej izolacji, np. odrealnienie lub obniżenie poziomu aspiracji i pogodzenie się tym, co można osiągnąć, kosztem tego, co by się chciało¹⁷;
- 2) sytuacja trudna, jaką jest więzienie – dla więźniów oraz personelu¹⁸ – i reglamentacja potrzeb oraz permanentna zależność od decyzji przełożonego; pozbawienie wolności osobistej i ścisłe ograniczenia autonomii oraz przejawów życia osobistego, rodzinnego, społecznego odbiegają od normalności¹⁹; więźniowie, zwłaszcza długoterminowi, uczestniczą w swoistej grze z administracją bez publiczności; punktowani są za rzeczy oczywiste jako „dobre zachowanie”, a nagrodą jest cząstka ulotnej prywatności, autonomii, samozadowolenia, bliskości z rodziną²⁰;
- 3) plan życia i usług systemu przez ćwierć wieku przerasta polityków, praktyków, samych zainteresowanych jego wdrażaniem; ani więziennictwo, ani bank – instytucja zaufania publicznego – nie są w stanie uczciwie zagwarantować takiej lokaty oszczędnościowej –

¹⁷ M. Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna*, Warszawa 2001, s. 211, 216–217, 303. Autor podkreśla, że czas – kary i izolacji – jest problemem psychologicznym i w efekcie społecznym. Na skutek izolacji w warunkach więzienia w konkretnej społeczności skazanych, podejścia administracji więziennej, a przede wszystkim czasu, zmienia się osobowość skazanych. Negatywne skutki emocjonalne, behawioralne i społeczne badali i opisali: B. Witkiewicz, *Charakterystyka osób skazanych na karę dożywotniego pozbawienia wolności*, w: T. Bulenda, W. Knap, Z. Lasocik (red.), *Więziennictwo na początku XXI wieku*, Warszawa 2007, s. 267 i n.; P. Lass, *Neurobiologia i neurochemia przestępców i długotrwałej izolacji więziennej. Czy przestępstwo jest dysfunkcją neurohormonalną? Punkt widzenia neuroobrazowania*, w: W. Zalewski (red.), *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, Gdańsk 2015, s. 87. M. Ciosek dowiódł, że niedostatek interakcji społecznych, zwłaszcza tych pozytywnych, nieprzewidywalność, podejrzliwość, lekceważenie bądź co najmniej dystans w relacjach więźnia ze współwięźniami i personelem, przeludnienie i ubogie warunki życia przez wiele lat sprzyjają rozwojowi dysfunkcji psychicznych bądź zaostrzenia istniejących. Głównie chodzi o przewlekły stres, problem z emocjami oraz nadintensywność mechanizmów obronnych.

¹⁸ H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003, s. 194.

¹⁹ M. Ciosek, *Psychologia sądowa...*, s. 298.

²⁰ *Ibidem*, s. 210.

inwestorzy zmieniają się, układ polityczno-prawny się zmienia; jednocześnie warunki, jakie oferuje więzienie, pozostają prawie niezmiennie: monotonne, hermetyczne, nierzadko ograniczone do tej samej celi, tych samych narracji zmieniających się funkcjonariuszy lub współwięźniów;

- 4) realność, a więc skuteczność, oddziaływań i progresu, które bledną wobec niepodatności skazanego lub jego odmowy; dożywotni – mimo wspólnego mianownika, jakim jest waga zbrodni i wymiar kary – to zróżnicowana społeczność: są wśród nich reformowalni i prawie normalni, także trwale niebezpieczni, drapieżni bądź zagrożeni²¹; zwłaszcza pierwsze lata przed i po wyroku dożywotniego więzienia są najtrudniejsze i bywają papierkiem lakmusowym tego, jaki kto jest;
- 5) skończona, a nierzadko nietrafna i fikcyjna oferta resocjalizacji, tj. reformy osobistego wartościowania, myślenia, reagowania; system więzienny jest niewydolny – ze swej istoty i tego, co niesie życie, czyli praktyka wykonania kary dożywotniego pozbawienia wolności; ta skończoność usługi państwa wymaga zrozumienia – w pewnych obszarach lub etapach więźniowie są skazani na autoresocjalizację i samodzielność, których trzeba od nich wymagać; sytuacją patową jest, gdy system więzienny udaremnia im postęp w tym kierunku. Chodzi o specjalistyczne oddziaływania ukierunkowane na problemy osobowościowe i skutki więziennej – a więc deprywacyjnej – izolacji²²;
- 6) pozbawienie wyraźniej życiowej perspektywy, która jest niekonkretna i niepewna, głównie z uwagi na zaburzenia osobowości i osiągany z każdym rokiem wiek²³.

²¹ H. Machel, *Sens i bezsens resocjalizacji*, w: W. Zalewski (red.), *Długoterminowe kary pozbawienia wolności w teorii i praktyce*, Gdańsk 2015, s. 18. Ze względu na jakość osobowości zdecydowana większość powinna odbywać karę w systemie programowanego oddziaływania i terapeutycznym; powinni być objęci całą triadą penitencjarną: oddziaływaniami, diagnostyką i ewaluacją.

²² Chodzi o specjalny program ukierunkowany na pracę z deficytami i zmianą wewnętrznych przekonań, zob. B. Witkiewicz, *Charakterystyka osób skazanych...*, s. 262.

²³ Każdy skazany ma prawo do samodoskonalenia się (*right to self-improvement*) i prawo do przyszłości (*right to a future*) – zauważa J.M. Pollock, *Prisons and Prison Life. Costs and Consequences*, Oxford University Press 2004, s. 93.

*

W części pierwszej opracowania zawarliśmy opis oraz analizę różnych aspektów wykonywania kary dożywotniego więzienia z perspektywy Rady Europy – *soft law* oraz orzecznictwa. Materiałem badawczym były dokumenty prawa międzynarodowego oraz sprawy wnoszone przez skazanych na kdpw do Trybunału. Wszystkich spraw w latach 1962–2019 było 241 przeciwko wszystkim państwom stronom Konwencji, od Wielkiej Brytanii po Azerbejdżan. W części drugiej znajdują się syntetyczne opisy tych spraw sygnalizujące różnorakie problemy, nie tylko te *stricte* związane z orzekaniem i wykonaniem kdpw, z wyjątkiem państw spoza Europy geograficznej. Jest ich 186, co obejmuje sprawy z pierwszych trzech grup spraw oraz dwie sprawy dotyczące Turcji, które autorom wydały się interesujące. Różnorakie problemy, także te uniwersalne, a więc niezależne od wymiaru kary, pozwalają na statystyczny obraz skarg i skarżących skazanych na dożywotnie więzienie. Dzięki temu każdy – także procesalista, obrońca praw człowieka, naukowiec, aplikant – znajdzie w opisach sprawę, która go zainteresuje.